

Aristènet, Lletres II, 20: assaig per a una genealogia literària¹

Joan Pagès Cebrian

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

joan.pages.cebrian@uab.cat

Recepció: 15/7/2009

Resum

La carta II 20 d'Aristènet és un exemple de la pervivència de tòpica iàmbrica i còmica en la literatura tardana. Tanmateix, l'epistològraf Aristènet no es limita a fer un ús mecànic i ornamental de determinats motlles eròtics, sinó que fa dialogar veus diferents de la llarga tradició literària grega. Aquest sembla que és un tret innovador en la prosa d'Aristènet, autor que ha estat infravalorat precisament per la seva presumpta manca d'originalitat.

Paraules clau: Aristènet, epistolografia, iambe, comèdia, literatura eròtica, tradició literària.

Abstract

Aristaenetus' letter II 20 is an example of the survival of iambic and comic motifs in late literature. However, the art of this author is not limited to a mechanic and ornamental use of certain erotic patterns, but it gathers different voices from the literary tradition and builds a dialog between them. This seems to be an innovative feature of the prose of Aristaenetus, an author that has been underestimated for his alleged lack of originality.

Key words: Aristaenetus, epistolography, iambus, comedy, erotic literature, literary tradition.

L'epistolari d'Aristènet ha gaudit de valoracions fluctuants per part de lectors i crítica al llarg de la seva dilatada transmissió en lletra impresa². Entre els segles XVI i principis del XIX les edicions i reedicions de l'obra foren nombroses³ i els comen-

1. Em plau en gran mesura dedicar aquest article a la Dra. Rosa Araceli Santiago Álvarez, a fi de contribuir a l'homenatge que se li ret mitjançant aquest número de la revista FAVENTIA amb motiu del seu recent eméritatge.
2. *L'editio princeps* és ΑΡΙΣΤΑΙΝΕΤΟΥ ἐπιστολαὶ ἐρωτικαί: τινὰ τῶν παλαιῶν Ἡρώων ἐπιτάφια, E bibliotheca c. v. Joan. Sambuci. Antverpiae, Christianus Plantinus, 1566.
3. ΑΡΙΣΤΑΙΝΕΤΟΥ ἐπιστολαὶ. ARISTAENETI *epistolae* Graecae cum Latina interpretatione et notis Josiae Merceri. Parisiis, M. Orry 1595¹, 1600², 1610³, Parisiis, Piget, 1639⁴; ARISTAENETI *Epistolae* Graecae cum versione Latina et notis Josiae Merceri curante Joan. Cornelio de Pauw, cuius notae accedunt. Trajecti ad Rhenum, H. Besseling 1737, Van Lanckom, 1736; ARISTAENETI *Epistolae* cum emendationibus ac conjecturis Josiae Merceri, Joannis Cornelii de Pauw, & c. nec non ineditis

taris copiosos⁴, fet que ens demostra l'interès que suscitava aquesta obra pel seu contingut eròtic i per la seva raresa.

La tradició exegetica des de l'humanisme fins a la filologia del segle XIX se centrà fonamentalment en dos aspectes: el primer, la restitució del text a partir d'un *codex unicus* plagat d'errades que calia esmenar i, el segon, la recerca de les fonts d'inspiració de l'autor. Aquest enfocament actuà com un factor limitador de la crítica. L'esforç, certament meritori, que es va esmerçar en aquestes dues direccions, va impedir l'aparició de visions diferents que enriquessin el debat a l'entorn d'aquesta obra.

La troballa de passatges imitatius i de calcs plagiaris aportava els principals referents hipotextuals al text analitzat; com a resultat, avui coneixem el repertori de textos clàssics sobre els quals s'anaren bastint les diverses etopeies i narracions breus que integren aquest epistolari de ficció. Aquesta perspectiva, afegida a una moralitat que desplaïa profundament, contribuï a la devaluació de les *Lletres* d'Aristènet. En efecte, en paraules de Cobet⁵, «delirabat Graecia et tristi senio desipiebat et repuerescebat quum talia legebantur et placebant». És obvi que, per a Cobet, l'epistolari d'Aristènet era poca cosa més que un sargit de gust dubtós i qualitat migrada de pedaços textuals espigolats de la rica tradició de la prosa clàssica i classicista.

Aquesta valoració es mantingué de forma força unànime durant gairebé un segle, i en són escassos els estudis publicats fins a la dècada de 1930. Albin Lesky, en un treball aparegut el 1929⁶, posa de nou en el debat públic la qüestió d'Aristènet. Fou precisament la seva traducció alemanya de 1951⁷ el desencadenant d'una revifalla de l'interès per aquest autor quasi oblidat. En fou una conseqüència l'edició

antehac Jacobi Tollii, Jacobi Philippi D'Orvillii, Ludovici Caspari Valckenarii aliorumque, curante Friderico Ludovico Abresch, qui suas lectiones addidit, Zwollae apud Joan. Car. Royaards 1749 (in quo libro continentur Friderici Ludovici Abresch Lectionum Aristaenatarum libri duo. Zwollae, J. C. Royaards, 1749); ΑΡΙΣΤΑΙΝΕΤΟΥ ἐπιστολαὶ τανῦν ἑλληνιστὶ μόνον ἐκδίδονται. Διὰ φιλοτίμου δαπάνης καὶ προτροπῆς τῶν τιμοτάτων πραγματευτῶν ΚΡ. ΤΡ. ΖΚ. καὶ ΠΣ, μεθ' ὧς οἶοντε ἐπιμέλειας διορθωθεῖσαι. Πολυζώης Κόντου (ed.), Vindobona, 1803; ARISTAENETI *Epistolae* ad fidem Codicis Vindobonensis recensuit Merceri, Pauwii, Abreschii, Huetii, Lambecii, Bastii, aliorum, notis suisque instruxit Jo. Fr. Boissonade. Lutetiae, De Bure, 1822; ΑΡΙΣΤΑΙΝΕΤΟΥ ἐπιστολαὶ. ARISTAENETI *Epistolae* in *Epistolographi Graeci*, recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit Rudolphus Hercher. Parisiis, Firmin-Didot, 1873, p. 133-171 (adnot. p. XXI-XXIX). A desgrat meu, d'entre les edicions antigues, només m'ha estat possible consultar les d'Abresch i Boissonade.

4. A part de les anotacions dels crítics anteriors aplegades per Boissonade en la seva edició, citaré també dos treballs que he pogut consultar: BAST, F.J., *Lettre critique à J. F. Boissonade sur Antoninus Liberalis, Partenius et Aristénète*, Paris-Leipzig, 1805; NABER, S.A., «Adnotationes criticae in Alciphronem et Aristaenetum», *Mnemosyne* n. s. 6, 1878, 238-258. Vegeu també la nota següent.
5. COBET, C.G. (1860), «Miscellanea philologica et critica IV 8 ad Aristaeneti quem vocant epistolas», *Mnemosyne* 9, 1860, 148-170, p. 150.
6. LESKY, A. (1929), «Alciphron und Aristainetos», *Mitteilungen des Vereins Klassischer Philologen in Wien* 6, p. 47-58.
7. ARISTAINETOS, *Erotische Briefe*, introducció i traducció alemanya d'Albin LESKY, Zurich, Artemis-Verlag, 1951.

teubneriana a càrrec d'Otto Mazal⁸, amb una revisió de la qüestió crítica i una anàlisi de fonts.

Estudis més recents han encetat una nova aproximació al text. La crítica contemporània, òbviament, té en compte els referents intertextuals, però va molt més enllà: cerca en les *Lletres* d'Aristènet tot allò que depassa els models imitats. Al marge de la qüestió sobre les fonts, cal estudiar també l'aportació personal de l'autor, els possibles trets d'originalitat que puguin haver passat desapercebuts enmig de tantes imitacions i coincidències textuals amb autors clàssics.

Quan Aristènet imita o, fins i tot, copia quasi literalment un breu pas d'un autor clàssic, ho fa per manca d'inventiva? La seva tècnica compositiva va més enllà de la labor de retalls textuals i el pastix decadent? La resposta a aquestes preguntes no és gens fàcil. Cal fer una lectura pausada i en profunditat de la seva obra, i també s'ha de tenir una mirada lliure d'estereotips exegetics.

Les aportacions primerenques de Geoffrey Arnott⁹, encara en la línia de la *Quellenforschung*, ja ens menen per aquesta nova via. Recentment, però, Giuseppe Zanetto¹⁰, Rafael Gallé Cejudo¹¹ i Anna Tiziana Drago¹² han actualitzat el panorama i han començat a trencar amb tots aquests condicionants als quals ens referim.

8. ARISTAENETI *Epistularum* Libri II edidit OTTO MAZAL, Stutgardiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1971. L'edició francesa de la fundació Guillaume Budé no es féu esperar: ARISTÉNÈTE: *Lettres d'amour*. Text editat i traduït per Jean-René VIEILLEFOND. París, Les Belles Lettres, 1992. Recentment se n'ha publicat la meua edició bilingüe: ARISTÈNET, *Lletres d'amor*, a cura de Joan PAGÈS CEBRIAN, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 2009.
9. ARNOTT, G. (1968), «Aristenetus and Menander's *Dyscolos*», *Hermes* 46, p. 384; ÍDEM (1968), «Some passages in Aristaenetus», *BICS* 15, p. 119-124; ÍDEM (1973), «Imitation, variation, exploitation. A study in Aristaenetus», *GRBS* 14, p. 197-211; ÍDEM (1975), «Annotations to Aristaenetus», *Museum Philologum Londinense* 1, p. 9-31; ÍDEM (1982), «Pastiche, pleasantry, prudish eroticism. The letters of Aristaenetus», *Yale Classical Studies* 27, p. 291-320.
10. ZANETTO, G. (1987), «Un epistolografo al lavoro. Le lettere di Aristeneto», *SIFC* 5, p. 193-211; ÍDEM (1988), «Osservazioni sul testo di Aristeneto», *Koinonia* 12, p. 145-151; ÍDEM (1989), «La dizione di Aristeneto», *Metodologie della ricerca sulla tarda antichità*, actes del Primer Congrés de l'Associació d'Estudis Tardoantics, a càrrec de Antonio Garzya, Nàpols, D' Auria, p. 569-577; ÍDEM (2003), «Aristeneto e il "pescatore innamorato": Ep. 1, 3», *Studi di Filologia e Tradizione greca in memoria di Aristide Colonna*, a càrrec de F. BENEDETTI e S. GRANDOLINI. Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, p. 837-845. Cal citar-ne també l'edició bilingüe (conjunta amb les *Lletres de Filòstrat i Alcifron*): ALCIFRONE, FILOSTRATO, ARISTENETO, *Lettere d'amore*, introducció, restitució del text grec original, traducció i notes de Fabrizio CONCA e Giuseppe ZANETTO, Milà, col. *Classici Greci e Latini*, Biblioteca Universale Rizzoli, 2005.
11. GALLÉ, R. (1995), *Las Cartas de Aristéneto. Estudio introductorio, edición revisada, traducción y comentario* (Tesi doctoral), Cadis, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz (format microfita).
12. ARISTENETO, *Lettere d'amore*, a càrrec d'Anna Tiziana DRAGO, Lecce, Pensa Multimedia, col. Satura, 5, 2007. És una edició comentada que recull les aportacions fonamentals de tota la tradició exegetica des de Mercier i incorpora els estudis a l'entorn de la tradició i la transmissió del text d'Aristènet que ha dut a terme la professora DRAGO durant els darrers anys. Vegeu també DRAGO, A. T. (1997), «Due esempi di intertestualità in Aristeneto», *Lexis* 15, p. 173-187; ÍDEM (1998), «Il "lamento della donna abbandonata" o lo stravolgimento parodico della tradizione: Aristaenet. 2, 13», *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*, 41, 207-223; ÍDEM (2004), «Da Apollonio Rodio ad Aristeneto: persistenze e innovazioni di un paradigma mitico», *Synthesis* 11, p. 77-89. Vegeu la nota següent.

Anna Tiziana Drago ha fet aportacions interessants al debat: l'ús de tòpics i altres motius presos de la tradició clàssica s'ha d'analitzar amb més profunditat a la recerca de la funció que compleixen en el teixit orgànic de referències intertextuals. L'obra d'Aristènet és literatura que ens remet als textos clàssics, hel·lenístics i imperials del repertori escolar; aquest fet és prou clar des de l'edició de Mercier, però, quina intenció amaga aquest artífici?

Si estudiem l'ús que fa Aristènet del repertori tradicional de tòpics amorosos, tenim la impressió que, en algunes de les seves lletres, l'autor planteja un diàleg entre idees contraposades que tria dels models emprats com a hipotextos. Així, per exemple, a la carta I 8, segons un estudi recent¹³, dialoguen dues concepcions amatòries diferents: la sàfica, segons la qual l'enamorament impedeix a l'enamorat d'exercir les seves tasques amb normalitat, i la platònica, que advoca per la tesi contrària: l'amor fa l'enamorat molt més competent en els seus afers. Així, el cavaller enamorat que protagonitza l'anècdota d'aquesta carta es mostra molt més destre en l'equitació precisament perquè està enamorat, mentre que el seu escuder posa en dubte que realment sigui víctima de Cupido, perquè, si així fos, l'enamorament actuaria com a factor limitador de la seva perícia¹⁴.

Així doncs, segons Drago¹⁵, el joc metatextual que planteja la lectura d'Aristènet no és una simple hipercodificació retòrica merament formal, sinó una relativització dels codis culturals que seria a la base de la concepció literària d'Aristènet. Veiem, doncs, que les relacions d'intertextualitat poden ser analitzades des d'un punt de vista conceptual i no merament formal: l'autor acaba en les seves cartes les veus diverses de la tradició clàssica, i en cap cas es limita a fer un ús purament mecànic del repertori de temes i tòpics.

El propòsit d'aquest article és analitzar la lletra vintena del llibre segon en vista d'aquesta nova aportació d'Anna Tiziana Drago, amb l'objectiu d'oferir noves dades a la seva tesi, que, òbviament, subscrivim.

La carta II 20 de l'epistolari d'Aristènet ens proporciona un nou exemple de com l'autor reprèn dos tòpics profundament arrelats en la tradició que poden ser considerats antagònics i genera, a partir d'aquests, un nou estadi en la història de la reelaboració del material literari.

Abordem, a continuació, una breu descripció del contingut de la lletra. Per fer-ne la lectura completa, remetem a qualsevol de les edicions recents citades¹⁶.

A l'encapçalament de la lletra esmentada figura la fórmula epistolar habitual: el nom del remitent (en nominatiu) i el del destinatari (en datiu): Oceani a Aristobul. Dos noms que semblen triats a l'atzar i que, endemés, no identifiquen cap dels personatges de qui parla la lletra. En definitiva, podem afirmar que, més que una carta pròpiament dita, és una breu narració amatòria o una facècia relatada per aquest

13. DRAGO, A.T. (2002), «Il cavaliere innamorato (Aristaenet. I 8)», *Eikasmos* 13, p. 231-238.

14. DRAGO fonamenta la seva argumentació en dos fragments de Safo (31 i 102 V) i un passatge del *Simposi* platònic (Pl. *Smp.* 179 a-e), que es correspon amb el discurs en el qual el poeta Agatò exposa la seva teoria eròtica.

15. Loc. cit.

16. Descartem la transcripció i la traducció de la lletra en el cos de l'article per motius d'espai.

tal Oceani al seu interlocutor Aristobul. L'argument és el següent: un jove anomenat Licó està enamorat d'una hetera, i s'està tota la nit palplantat a la porta de la noia, que es nega a rebre'l. Ell li suplica sota la finestra¹⁷ i s'entaula un diàleg en el qual tots dos s'acusen mútuament d'exhibir capteniments més propis d'animals que no pas d'éssers humans. Així, per a Licó (el nom és, òbviament, parlant), ella és una fera incapaç de mostrar compassió davant les seves declaracions d'amor sincer. Ella, però, l'acusa de ser un «amant llop», aquell qui cerca de sadollar el seu desig irrefrenable per després desentendre's de l'amant com si fos la còrpora d'un xai potinejada i després abandonada i oblidada sense la més mínima recança.

L'anàlisi de l'ús dels tòpics de l'«amant fera» pot encetar una via que ens permeti d'establir allò que en podríem anomenar la *genealogia literària* d'aquesta breu creació i, en relació amb el conjunt de l'obra, ens ofereix la possibilitat d'aprofundir en la qüestió de la tècnica narrativa i la mena de relació intertextual amb les seves fonts, sense limitar-nos a detectar-ne les coincidències textuais.

La poesia iàmbica ens ofereix el primer exemple del que podríem qualificar com a tòpic de l'amant llop: en el fragment 196a (West¹⁸) d'Arquíloc, restituit amb força compleció gràcies al Papir de Colònia 7511¹⁹, hi llegim una part ben extensa d'un iambe de tema eroticosatíric. La *persona loquens*, probablement el mateix Arquíloc, explica com va seduir la filla de Licambes en un passatge en què combina la simbologia eròtica amb els detalls explícits. Doncs bé, en el moment en què narra l'abraçada amorosa, es compara a si mateix (implícitament) amb un llop²⁰, i la noia seduïda, encara verge, la compara (explícitament) amb un cervatí esporuguit que ha caigut sota les urpes del temible predador²¹:

παρθένον δ' ἐν ἄνθε[σιν
 τηλ]εθάεσει λαβὼν ἔκλινα· μαλθακῇ δ[έ] μιν
 χλαί]νῃ καλύψας, αὐχέν' ἀγκάλῃσ' ἔχω[ν
 δεί]ματι πα[λ]λομένην τῶς ὥστε νεβρ[ὸς] πρὸς λύκον,
 μάξ]ῳν τε χειρὸν ἥπιως ἠφρησάμην
 ἥπερ] ἔφηνε νέον ἥβης ἐπήλυσιν χροά·

La simbologia animal és ben present en la poesia iàmbica, que pren de la falla el model de la representació de l'estereotip conductual humà per mitjà de la narració protagonitzada per animals²². El fet que aquesta sigui una particularitat de la

17. Noti's que la concepció literària es fonamenta sobre els motlles perfectament configurats per la tradició lírica i dramàtica: el *paraclausítiron* i l'*amator exclusus*. Vegeu GALLÉ (1994), «Algunas consideraciones sobre la tradición erótica griega en las *Cartas* de Aristóneto», *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, Madrid, Ediciones Clásicas, 1994, 181-186 (especialment 183-184).

18. *Delectus ex iambis et elegis Graecis* ed. M. L. WEST, Oxford, 1980, p. 64-66.

19. Editat per MERKELBACH i WEST a *ZPE* 14, 1974, 97.

20. Vegeu la nota següent.

21. Versos 28-33 de l'edició de F. RODRÍGUEZ ADRADOS, *Líricos griegos: elegíacos y yambógrafos arcaicos* II, Madrid 1990, p. 308. La restitució νεβρ[ὸς] πρὸς λύκον es basa en Teòcrit XI 24 (vegeu *infra*).

22. En trobem també exemples en l'èpica en forma de símil home-fera: *Od.* VI, 130-136.

faula demostra l'origen popular d'aquesta mena de continguts en la tradició literària, els quals haurien vist la llum en el marc del repertori sapiencial transmès oralment. El iambe de les dones de Semònídes n'és, potser, l'exemple més clar²³.

Centrem-nos, doncs, en la continuïtat d'aquests símls en la tradició eròtica. La baula següent en la transmissió del tòpic serà, òbviament, la comèdia. L'estàsim còmic beu de la tradició iàmbrica²⁴. Tenim exemples de cors de comèdia de concepció agonal en què dos cors, un de masculí i un de femení, s'increpen i es fan retrets mútuament²⁵. En un breu interludi coral de *Lisístrata* d'Aristòfanes²⁶, diu el corifeu:

οὐδέν ἐστι θηρίον γυναικὸς ἀμαχώτερον,
οὐδὲ πῦρ, οὐδ' ὧδ' ἀναιδῆς οὐδεμία πόρδαλις²⁷.

Aquesta comèdia és un exemple clar de la confrontació agonal entre els dos sexes hereva del *comos* processional, en el qual cors masculins i femenins alternen llurs esbrones seguint una pauta responsorial²⁸. Tant el iambe com aquests cors de comèdia són una mostra de l'herència que aquests cants festius deixaren en la tradició literària. Els iambògrafs i comediògrafs d'època arcaica i clàssica coneixien ja un bell repertori tradicional d'aquests estereotips. El motiu de l'amant-fera que hem trobat a la lletra II 20 d'Aristònet enfonsa les seves arrels, com veiem, en l'alba de les tradicions oral i escrita.

La concepció responsorial iàmbrica i còmica implica l'ambivalència del motiu: l'home-fera és aquell qui s'abraona damunt la seva presa i s'hi acarnissa per satisfer el seu desig, mentre que la dona-fera és la que no es deixa estovar pels precés del pretendent, o la que provoca un patiment al marit (o amant) en negar-li els seus favors sexuals²⁹. Aquesta dona és una «fera» perquè no demostra sentiments humans, és inexorable com la protagonista de la carta d'Aristònet o com les dones de *Lisístrata* d'Aristòfanes. Així doncs, l'home afirma la seva condició ferina de manera activa, mentre que la dona ho fa de forma passiva. L'home és unívocament una bèstia carnívora, un llop o un lleó. La dona, en canvi, és ambivalent i equívoca: presentada com un xai o un cervatí presa de la voracitat del predador, és capaç,

23. Semònídes, fragment 7 D.

24. Vegeu ZANETTO, G. (2001), «Iambic Patterns in Aristophanic Comedy», *Iambic ideas: Essays on a Poetic Tradition from Archaic Greece to the Late Roman Empire*, ed. CAVARZERE-ALONI-BARCHIESI, Lanham, p. 65-76 (especialment 66-67).

25. La simbologia animal va més enllà del text: sabem també, per la pintura sobre ceràmica i per molts títols de comèdies, conservades o perdudes, que el cor era zoomorf. Vegeu PICKARD-CAMBRIDGE, A. (1962), *Dithyramb, tragedy and comedy*, Oxford (reimpressió 1970), p. 153-154: «we can have little hesitation in finding in the animal masquerade one of the roots of the Old Comedy».

26. Ar. *Lys.*, 1014-5.

27. La mètrica d'aquests dos versos no és iàmbrica, sinó trocaica. Tanmateix, el breu diàleg entre el corifeu masculí i el femení està inserit en un passatge en què predominen les escenes iàmbriques, i, si atenem el contingut, el clima comicoagònic se circumscriu plenament en la forma iàmbrica. Vegeu PICKARD-CAMBRIDGE, A. (1962), *Dithyramb...*, p. 226.

28. Vegeu RODRÍGUEZ ADRADOS, F. (1972), *Fiesta, comedia y tragedia*, Barcelona, p. 68 s.

29. Aquest és precisament el motiu nuclear de *Lisístrata*.

en un moment determinat, de fer-se respectar fins a atemorir l'home, que la veu com una pantera (πόρδαλις). La dona és, doncs, voluble, mutable, i pot mostrar capteniments contraposats que es representen simbòlicament amb animals ara pacífics, adés agressius. L'home, en canvi, sempre és predador, i, ja des d'Arquíloc, sembla que és ell mateix qui ha establert l'estereotip propi i el de la dona.

Així, la dona poruga i esquiva se'ns mostrarà com un xai: aquesta és la Galatea de l'Idil·li XI de Teòcrit, en què un Polifem sentimental i humanitzat es queixa de ser tractat com un llop per la seva enamorada, que fuig d'ell com ho faria un animal esfereït. L'estereotip s'aplica, doncs, injustament, i el Polifem teocriteu se'n planya amb raó:

φεύγεις δ' ὥσπερ οἷς πολὺν λύκον ἀθρήσασα³⁰.

Homes i dones, doncs, estan condemnats a no entendre's, de la mateixa manera que un llop no es pot maridar amb una ovella. La parla col·loquial té expressions que testimonien aquests pensaments. Novament, és la comèdia la que ens en dóna testimoni:

Ἰεροκλῆς·
οὐ γὰρ πω τοῦτ' ἐστὶ φίλον μακάρεσσι θεοῖσιν,
φυλόπιδος λῆξι, πρὶν κεν λύκος οἶν ὕμεναιοῖ.
Τρυγαῖος·
καὶ πῶς ὦ κατάρατε λύκος ποτ' ἂν ἴν ὕμεναιοῖ³¹;

A la comèdia nova, la dona interpreta sovint el paper de la fera, i és novament l'home qui n'estableix la comparació: en el *Misumenos* de Menandre³², Geta blasma Cratea pel seu comportament despietat i sense sentiments comparant-la amb una lleona, de la mateixa manera com Licó, el «llop» protagonista de la carta d'Aristònet, acusa l'hetera d'insensible i de tenir una ànima més pròpia d'una salvatgina que no pas d'una dona: θαυμαστὸν οὖν πῶς ἡ τοιάδε ψυχὴ οὐκ ἐτέχθη μᾶλλον θηρίον³³.

L'amor dels homes és, doncs, un amor de llops, com afirma Aristònet en boca del seu personatge femení: ὥς γὰρ λύκοι τοὺς ἄρνας ἀγαπῶσιν, οὕτω τὰ γύναια ποθοῦσιν οἱ νέοι, καὶ λυκοφιλία τούτων ὁ πόθος. Aquí l'epistològraf enuncia el tòpic sobre el qual basteix l'escena narrada a la carta, i ho fa plagiant *pro bona parte* un passatge platònic³⁴, tal com ja han advertit els editors i comentaristes:

30. Thcr. XI, 24. Teòcrit està ja emprant el tòpic en to paròdic, com farà posteriorment Aristònet (uid. infra).

31. Aristòfanes, *Pax* 1175 ss. Cf. Ar. *Lys.* 1100.

32. 311-318.

33. ARNOTT i DRAGO veuen en el pas citat de Menandre un altre dels referents hipotextuals d'aquesta carta d'Aristònet.

34. Pl. *Phdr.* 421d. És obvi que Plató fa ús del tòpic tant com els altres autors citats. Vegeu MAGRINI, P. (1981), «Lessico platonico e motivi comici nelle *Lettere erotiche* di Aristeneto», *Prometheus* 7, fasc. 2, 146-158.

ὥς λύκοι ἄρνας ἀγαπῶσιν, ὥς παῖδα φιλοῦσιν ἑρασταί. Però Plató posa aquestes paraules en boca de Sòcrates, mentre que Aristènet, buscant un efecte paròdic, ho fa dir a una hetera³⁵.

Els exemples que hem anat posant ofereixen una concatenació cronològica de dos tòpics antagonics: el de l'amant-llop (estereotip masculí) i el de la dona-fera (estereotip femení). Com per un efecte especular, l'amant-llop pressuposa una dona submissa i poruga com un xai (el tòpic està bastit sobre el símil del depredador i la presa), mentre que el de la dona ferina presenta un home desarmat i menystingut (*amator exclusus*)³⁶. Sens dubte, el capgirament de la imatge femenina només s'entén com a desencadenant de la paròdia que recau sobre l'estereotip masculí, víctima, aquí, de la invectiva iàmbrica.

L'exemple més clar de la pervivència i el vigor d'aquests tòpics i, concretament, del de l'amant-llop, és un passatge de la novel·la de Longus *Dafnis i Cloe*³⁷, en el qual el pastor Dorcó es camufla sota una pell de llop amb la intenció de violar Dafne. El motiu de la disfressa ens recorda les mascarades del *comos*, i és altament probable que l'autor en sigui conscient. Dorcó acabarà com a predador depredat, car els gossos del ramat el desemascararan: Longus ens ofereix una desconstrucció del tòpic, allò que podríem anomenar, en paraules d'Anna Tiziana Drago, un «stravolgimento parodico della tradizione». Observem com els autors tardans tendeixen a ironitzar a l'entorn de la tradició literària.

Aristènet, quatre segles posterior a Longus, s'inscriu en una tradició que arrenca de la segona sofística³⁸ (si hem de jutjar per l'exemple de Longus) i teixeix una escena paròdica amb referents del iambe i de la comèdia. La idea procedent del iambe fa la funció de desencadenant de l'anècdota, i l'esquema iambicocòmic de l'estàsim responsorial, en el qual homes i dones es fan retrets mutus comparant els seus antagonistes amb animals, ens dóna la clau per dissecar el text i interpretar l'arquitectura narrativa del breu relat.

En resum, podem dir, doncs, que la lletra vintena del segon llibre de l'epistolari d'Aristènet s'articula a l'entorn d'una concepció responsorial a la manera dels ἀγῶνες còmics d'ascendent iàmbic, tant des del punt de vista formal com de contingut. Els dos personatges que la protagonitzen fan dues intervencions alternes. Les dues primeres, molt breus, pinten l'escena imitant un decorat teatral: primer hi intervé l'amant, que es plany de ser exclòs a les portes de l'hetera; a continuació, ella li manifesta el seu desdeny. En la segona intervenció, l'amant acusa la

35. Les paraules de Sòcrates són pronunciades en un context aristocràtic de pederàstia: el llop és, doncs, l'ἐραστής, i el xai, l'ἐρώμενος.

36. L'exemple més antic (que coneguem) és el dels personatges masculins de la comèdia *Lisístrata* d'Aristòfanes (467-8), que són estomacats literalment i vençuts per l'oratória de la protagonista femenina. Així, el corifeu diu al probul: ὦ πόλλ' ἀναλώσας ἔτη πρόβουλε τῆσδε <τῆς> γῆς, / τί τοῖσδε σαντὸν ἐς λόγους τοῖς θηρίοις ξυνάπτεις;

37. Longus I, 20-21. Ens estem de transcriure'n el fragment atesa l'extensió que ocupa.

38. En la literatura tardana els elements iàmbrics penetren, de fet, molts gèneres literaris, no només en vers sinó també en prosa. Vegeu al respecte AGOSTI, G. (2001), "Late Antique Iambics and *Iambiké Idea*", *Iambic ideas: Essays on a Poetic Tradition from Archaic Greece to the Late Roman Empire*, edd. CAVAZZERE-ALONI-BARCHIESI, Lanham, p. 219-255 (especialment 220-21).

dona de capteniment animal (primer tòpic); ella, en resposta, pronuncia un discurs d'una extensió considerable a manera d'apologia davant l'acusació de què ha estat objecte: si ella mostra aquest comportament feréstec és precisament com a prevenció davant l'imminent atac de l'amant-llop (segon tòpic)³⁹.

L'amant-llop es converteix, en la carta d'Aristènet, en un *amator exclusus* per la condició ferina de l'amada: l'autor fa interactuar en un mateix text els dos tòpics que hem anat sondejant al llarg de la tradició. I aquesta sembla que és la innovació que ofereix el text: en els exemples comentats, l'amant-llop només té sentit en contraposició a l'estimada-presa, mentre que l'hetera-fera pressuposa un home desprovist de la seva ferocitat. Per contra, Aristènet acara per primer cop els dos estereotips ferins en el mateix text.

Així doncs, de la mateixa manera com en un text còmic dos cors s'enfronten en un joc d'acusacions mútues, al llarg de la tradició literària dues idees antagòniques han anat dialogant, i Aristènet en fa una síntesi que actua com a «epode» que conclou el cant amebeu, per dir-ho emprant la terminologia dramàtica.

El text d'Aristènet és un hipertext que es fonamenta en una estratigrafia textual prou complexa; n'hem anat resseguint els vestigis a la manera d'una «genealogia» literària. L'objectiu de l'epistolari és, doncs, clarament metaliterari: s'entén com una invitació a descobrir aquesta genealogia i com un rept al lector cultivat capaç d'establir aquestes relacions d'intertextualitat. La funció metaliterària pren el seu sentit en el context sociocultural. Aristènet escriu per a unes elits que, en un afany desesperat de resistencialisme, malden per conservar la cultura pagana en un món que es cristianitza i es medievalitza ràpidament⁴⁰ i que amenaça de relegar la tradició pagana a un espai marginal; un món que parla una llengua ja molt allunyada de la dels autors clàssics i que els erudits s'esforcen per mantenir viva com a sistema de codificació de l'herència cultural, tant des d'una vessant formal com conceptual, en un intent de reconstruir els paràmetres estètics i ideològics de la tradició àtica⁴¹.

En conclusió, podem afirmar, d'acord amb les darreres investigacions d'Anna Tiziana Drago, que els referents hipotextuals d'Aristènet van molt més enllà del catàleg de passatges localitzats per la crítica des de les primeres edicions i que culminen en l'*apparatus fontium* de Mazal. L'anàlisi de l'ús que fa Aristènet del repertori de temes i tòpics des d'un punt de vista conceptual ens permet de comprovar fins a quin punt és insuficient l'estudi de la intertextualitat merament formal basat en la identificació dels passatges imitats i plagiats per l'autor i principal referent metodològic des de les edicions humanístiques.

39. Cf. DRAGO (2007, p. 596-597; referència completa a la nota 11).

40. Quant a la datació de l'epistolari d'Aristènet, vegeu MAZAL, O. (1977), «Zur Datierung der Lebenszeit des Epistolographen Aristainetos», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 26, p. 1-5; BURRI, R. (2004), «Zur Datierung und Identität des Aristainetos», *MH* 61, 2, p. 83-91.

41. Vegeu MESTRE, F. (2006), «La reinvention d'Athènes par les écrivains de l'époque impériale», *Iaca* 22, p. 97-105; DESIDERI, P. (1994), «La letteratura politica delle élites provinciali», *Lo spazio letterario della Grecia antica*, vol. 1 3, Roma, Salerno Editrice, 11-33 (especialment 11-12).